

VELJKO GORTAN

ANTIČKE REMINISCENCIJE U SATIRAMA DŽONA RASTIĆA

Džono Rastić (Junius Restius) pripada krugu posljednjih hrvatskih latinista iz Dubrovnika. Rodio se i umro u tom gradu, doživio je pad Dubrovačke Republike i austrijsku okupaciju, potkraj života povlačio se na svoja imanja i umro ozlojeđen.

Odmah nakon njegove smrti supruga mu Marija, rođena Džamanjić, pobrine se da se izdadu njegovi latinski stihovi. Knjiga je objavljena u Padovi 1816. pod naslovom *CARMINA JUNII ANTONII COMITIS DE RESTIIS*. Iza posvetnog pisma udovice dubrovačkom patriciju Antunu Sorkočeviću, prisnom prijatelju Rastićeveu, slijedi prikaz života i rada pjesnikova iz pera poznatog dubrovačkog književnika Franje Marije Appendinija.¹ Odatle navodim najbitnije podatke.²

Rođen 1755. od oca Antuna Rastića i majke Magdalene Gradić, obrazovanih pripadnika patricijskog staleža, već je u rodnoj kući primio prve početke temeljite izobrazbe. I kao učenik pokazivao je neobičnu nadarenost. Navršivši 18 godina, ušao je u Veliko vijeće Dubrovačke Republike, a kad mu je umro otac, dva ga ujaka, Franjo i Žigmund Gradić, povedu na putovanje po Italiji koje je uvelike proširilo horizont mladog nadobudnog Dubrovčanina. U 22. godini sretno se oženio i ženi prepustio brigu za imanje, a sam se potpuno predao književnom radu. Kad je upoznao glavne književnosti modernih naroda, dao se na temeljito izučavanje klasičnih jezika. Iako nije studirao pravo, kao samouk razvio se u izvrsna pravnika, kojemu je Republika punih dvadeset godina povjeravala važne pravničke poslove. Kad god je mogao, napuštao je gradske poslove i odlazio na svoje imanje u Rijeci dubrovačkoj, u Konavlima i na Lopudu da

¹ Str. IX—XXV.

² Isp. i V. Vratović: Džono Rastić (Junius Restius) u »Hrvatski latinisti« II (Pet stoljeća hrvatske književnosti 3), Zagreb 1970, str. 773—777.

bi se što slobodnije i što intenzivnije mogao baviti čitanjem i književnim stvaranjem. God. 1792. postao je senator, a 1797. knez Dubrovačke Republike. Uz talijanski, kojim je odlično govorio, dobro je naučio francuski i engleski, a prevodio je i s grčkoga na latinski. Njegov pjesnički opus posmrtno objavljen u Padovi, čitav na latinskom jeziku, obuhvaća 25 satira, 9 elegija, 5 poslanica u stihu i 14 pjesama različita sadržaja. Namjeravao je pisati neprekidnu satiru (*satyram perpetuam*) u kojoj bi do kraja života podvrgavao kritici i poruzi javni i privatni život u Dubrovniku, ali svoj naum nije proveo u djelo.

Rastić jedini iz velike plejade hrvatskih latinista nije njegovao satiru onako mimogred, nego joj je posvetio najveći i najvredniji dio svoga pjesničkog stvaralaštva. Bilo je u naših latinista satiričkih pjesama i prije Rastića, ali nijedan od njih nije posvetio svoj pjesnički talenat toj pjesničkoj vrsti kao on. Satirički i podrugljivi sadržaji obično su se izražavali epigramima. Njegove satire, sve spjevane u heksametru, koji je već u antičkoj rimskoj poeziji postao redovni stih satire kao posebne pjesničke vrste, različite su dužine. Najkraća ima 52 stiha, a najdulja 396. Kako prevladavaju satire većeg opsega, čitav opus Rastićevih satira obuhvaća 4509 heksametara, dok, na primjer, Horacijeve satire imaju 2113, a Juvenalove 3837 heksametara. Rastić je doista bio plodan pjesnik satira kao posebne pjesničke vrste.

Vrijednost je njegovih satira prvenstveno u tome što izvrgavaju ruglu suvremeni život u Dubrovniku, što su dakle povezane sa životnom zbiljom. U njima je *Roma* Dubrovnik, *Quirites* su njegovi sugrađani, a pod starim rimskim imenima kriju se njegovi suvremenici u tom gradu. Kao tipičan *laudator temporis acti*, kao okorjeli konzervativac Rastić je protivnik svega što je novo, moderno, napredno, pogotovo ako potječe iz Francuske. Izruguje se tadašnjoj modi: umjesto vina i mlijeka na primanjima se piju čaj i kava, što se mora uvoziti, tadašnji mladići obuzeti su manijom putovanja u inozemstvo, odakle unose u Dubrovnik smiješne navike i štetne poroke. Posebno uzima na nišan nazovipolitičare koji po brijačnicama tjeraju visoku svjetsku politiku i stvaraju političku kartu Evrope pristajući jedni uz Francuze, a drugi uz Engleze (*Francomani* i *Anglomani*). Ne podnosi ni učene žene, isp. Sat. II 247:

O nuptae innuptaeque, colum capite . . .

(Udate i neudate, prihvatite se preslice)

U ovoj radnji želim upozoriti na velik broj upravo upadljivih reminiscencija iz starih rimskih pjesnika u Rastićevim satirama. Navest ću ih redom:

Rastić, Satira I 1:

Cui magis urbanum donare novumque libellum

Katul, 1, 1:

Quoi dono lepidum novum libellum (hendekasilab)

Već po ovoj prvoj reminiscenciji vidljivo je da se Rastić nije ograničavao na satirike, nego je uzimao kao svoj uzor i druge rimske pjesnike.

R. Sat. I 10:

Atque hoc principium, hoc caput, haec *mei origo libelli est*
Juvenal, I 86:

Gaudia, discursus, *nostri farrago libelli est*

Iako je smisao drukčiji, reminiscenciju je mogla izazvati izvjesna sličnost u završetku imenica *farrago* i *origo*.

R. Sat. I 27:

Pinguiaque ignavo diffudit *regna veterno*

Vergilije, Georgike I 124:

Nec torpere gravi passus sua *regna veterno*

Peti i šesti metar heksametra i kod Rastića i kod Vergilija sadržavaju iste riječi. Najviše reminiscencija upravo se i javlja u završecima stihova.

R. Sat. I 42—43:

Nempe *sinistrorsum* praeceps *hic, alter abibit*
Dextrorsum . . .

Horacije, Sat. II 3, 50:

Ille sinistrorsum, hic dextrorsum abit, unus utrique

Tu se prvi put susrećemo s reminiscencijom iz Horacija, iz kojeg će ih pjesnika najviše i biti jer mu je on u pisanju satira bio glavni uzor.

R. Sat. I 55:

Deque Numae *populo quemquam arripuisse viritim*

Horacije, Sat. II 1, 69:

Primores *populi arripuit populumque tributim*

Horacije tu aludira na svog prethodnika Lucilija koji je prvi rimskoj satiri utisnuo trajan biljeg kritike, zajedljivosti i ismijavanja. Kao bogat i ugledan patricij bio je nezavisan pa je udarao i po mogućnicima i po prostome puku.

R. Sat. I 58:

Omnibus et lippis nota et tonsoribus usque est

Horacije, Sat. I 7, 3:

Omnibus et lippis notum et tonsoribus esse

Kao što ponekad i danas, i u starom su se Rimu po brijačnicama najbrže širile svakojake novosti.

R. Sat. I 59:

Fabula, quis viduam praegnantem fecerit heros

Juvenal, 6, 405:

Dicet quis viduam praegnatem fecerit et quo

R. Sat. I 61:

Cetera de genere hoc seges est ditissima, semper

Horacije, Sat. I 1, 13:

Cetera de genere hoc adeo sunt multa, loquacem

Riječima *Cetera de genere hoc* započinje se kod Rastića i Sat. XIII 39.

R. Sat. I 81:

Dente Theonino rabieque momordit amara

Horacije, Epist. I 18, 82:

Dente Theonino cum circumroditur, ecquid

R. Sat. I 86:

Visne hæc ut repetam rursum crambemque recoctam

Juvenal, 7, 154:

Occidit miseros crambe repetita magistros

Isp. kod Rastića još Sat. XVI 25:

Perdiscas facile: repetitae ego taedia crambes

gdje se mjesto *crambe recocta* nalazi izraz *crambe repetita*, bliži Juvenalovu izvorniku. Pogrijano zelje (*crambe repetita*) postalo je poslovično za lošu hranu. Prema Juvenalu, to je u starom Rimu bila hrana bijednih školnika.

R. Sat. I 99:

Sancivit, servumque pecus formidine risus

Horacije, Epist. I 19, 19:

O imitatores, servum pecus, ut mihi saepe

R. Sat. I 106:

Monstrari digito, quam intus sit turpis et excors

Horacije, Carm. IV 3, 22:

Quod monstror digito praetereuntium

R. Sat. I 108:

Mens est, aut opprobria rustica fundere, multi

Horacije, Epist. II 1, 146

Versibus alternis opprobria rustica fudit

R. Sat. I 109:

Ut vino solet aut vappa prolutus agaso

Horacije, Sat. I 5, 16:

Multa prolutus vappa nauta atque viator

U ovoj očitoj reminiscenciji Rastić je Horacijeve imenice *nauta atque viator* zamijenio snažnijom imenicom *agaso* (gonič, konjušar).

R. Sat. I 117:

Quis vetat interea ridendo dicere verum

Horacije, Sat. I 1, 24—25:

..... *ridentem dicere verum*
Quid vetat?

Svojim stihom koji potpuno uzima Horacijev jezični izraz Rastić i vanjskim oblikom želi pokazati da će mu glavnim uzorom u satiri biti njezin nenadmašen majstor — Horacije. Poput njega i on će iznositi i crtati životnu zbilju, pogotovo naličje života, uz smijeh a ne uz ljutnju. Međutim, šibajući greške i zablude svojih sugrađana, Rastić katkada napušta Horacijev smiješak i vedrinu i prihvaća Juvenalovu ogorčenost i patetiku.

R. Sat. I 129—30:

..... *nec mea scripta*
In tunicas piperi, aut ibunt in pallia scombris

Marcijal IV 86, 8:

Nec scombris tunicas dabis molestas (hendekasilab)

Prema Marcijalu, u starome Rimu listovi neuspjelih književnih djela služili su za zamatanje raznih živežnih namirnica i posebno ribe.

R. Sat. I 153:

Ducite, si mereor, facilem in mea carmina Momum

Vergilije, Ekloga 8, pripjev:

Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim

Ovdje se kod Rastića javlja *Momus* kao personifikacija sarkazma. Kao niže božanstvo javlja se *Momos* već kod Hezioda. Rimski ga pisci nikada ne spominju.

Najviše reminiscencija iz rimskih pjesnika ima u prvoj Rastićevoj satiri koja je uvodna i programatska. U slijedećim njegovim satirama ima znatno manje mjesta koja podsjećaju na stihove starih rimskih pjesnika. Iznijet ću samo ona koja su upravo upadljiva.

R. Sat. II 18:

Ferte rosas citius, manibus date lilia nostris

Vergilije, Eneida VI 883:

Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis

Ljiljane je Vergilije uzeo s razlogom jer je to cvijeće koje kratko cvate pa odgovara Marcelu, sinu Augustove sestre Oktavije, koji je prerano umro.

R. Sat. I 135:

Jus, patriae postremo ubi in otia tuta recedunt

Horacije, Sat. I 1, 31:

Sese ferre, senes ut in otia tuta recedant

R. Sat. IV 176:

Impermissa negant Superi *mortalibus aegris*
Vergilije, Eneida II 268:

Tempus erat, quo prima quies *mortalibus aegris*

U reminiscencijama najčešće se podudaraju završeci stihova jer oni nekako lakše ostaju u pamćenju.

R. Sat. V 139:

Juppiter! heu *chaos!* heu *rudis, indigestaque moles!*
Ovidije, Metamorfoze I 7:

Quem dixere *chaos: rudis indigestaque moles*

R. Sat. VI 79:

Ad bene vescendum *jurant in verba magistri*
Horacije, Epist. I 1, 14:

Nullius addictus *iurare in verba magistri*

R. Sat. VI 177:

Cedite Romani potores, cedite Graji
Propercije II 34, 65:

Cedite, Romani scriptores, cedite Graii

Svečani ton Propercijev kojim najavljuje Vergilijevu Eneidu pretvorio je Rastić u parodiju zamijenivši imenicu *scriptores* imenicom *potores* (pijanice).

R. Sat. VII 3:

Omnia composui, et *quantum est in rebus ineptum*
Perzije, 1, 1:

O curas hominum, o *quantum est in rebus inane!*
Isp. i Rastić, Sat. XXV 3.

R. Sat. IX 162:

Prima *ferunt plaustris vexisse poemata Thespin*
Horacije, De arte poet. 276:

Dicitur et plaustris vexisse poemata Thespis

R. Sat. X 1:

Carmina si vates *nonum premeremus in annum*
Horacije, De arte poet. 388:

Et patris et nostras, *nonumque prematur in annum*

Rastić uzima od Horacija već ustaljen izraz prema kojem književno djelo treba dugo, dugo dotjerivati. To su posebno preporučivali pjesnici modernisti iz Ciceronova vremena, tzv. neoterici.

R. Sat. XII 10:

Impia miscerent veluti si aconita novercae
Ovidije, *Metamorfoze* I 147:
Lurida terribiles miscent aconita novercae

R. Sat. XIII 14:

Propterea evincas, satyras sermone pedestri
Horacije, *De arte poet.* 95:
Et tragicus plerumque dolet sermone pedestri

Stihovi su potpuno različita sadržaja, ali se podudaraju u završnim metrima. Isp. i Rastić, *Sat.* XXIV 108 sa završetkom *sermone pedestri*.

R. Sat. XIII 41:

Quod dicis. Quotnam, nullos quod praebeat usus
Horacije, *Sat.* I 1, 73:
Nescis quo valeat nummus, quem praebeat usum?

R. Sat. XIV 60:

Judicium Clymenes spretaeque iniuria formae
Vergilije, *Eneida* I 27:
Judicium Paridis spretaeque iniuria formae

Iako Vergilije nije pisao satire, Rastić se u njega mnogo ugledao. To je zato što je Vergilije već u antici bio priznat vrhunskim pjesnikom i pravim klasikom. On je znatno utjecao na svu kasniju latinsku poeziju.

R. Sat. XIV 103—104:

*Quaedam fama tulit (famae Judaeus Apella
Credat)*
Horacije, *Sat.* I 5, 100:
Persuadere cupit. Credat Iudaeus Apella

R. Sat. XVI 21:

Aequo animo faciam. Facilis descensus Averni
Vergilije, *Eneida* VI 126:
Tros Anchisiade, facilis descensus Averno

R. Sat. XVI 40:

Nulla licet torto furiarum accincta flagello
Vergilije, *Eneida* VI 570:
Continuo sontis ultrix accincta flagello

R. Sat. XVI 261:

• *Murmure si juncto rumpant arbusta cicadae*
Vergilije, *Ekloga* 2, 13:
Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis

R. Sat. XVI 341—42:

.....*Tu crimine ab uno*
Disce magis.

Vergilije, Eneida II 65—66:

.....*et crimine ab uno*
Disce omnes.

Isp. i R. Sat. XVIII 111—12:

.....*Tu Phyllide ab una*
Uno disce modo metiri Phyllidas omnes

R. Sat. XVII 101:

Dic age, nam bene nosti, *et eris mihi magnus Apollo*
Vergilije, Ekloga 3, 104:
Dic, quibus in terris — *et eris mihi magnus Apollo*

R. Sat. XIX 180:

Vade, Liber, quo vis. *Verbum non amplius addam.*
Horacije, Sat. I 1, 121:
Compilasse putes, *verbum non amplius addam.*

Tu je Rastić uzeo od Horacija završetak posljednjeg stiha prve satire i prenio ga na kraj svoje XIX satire.

R. Sat. XX 4:

Pro tua amicitia facis, atque fide, *ut tuus est mos*
Horacije, Sat. I 9, 1:
Ibam forte via sacra, *sicut meus est mos*

R. Sat. XXII 1:

Omnibus hoc studium est *pictoribus atque poetis*
Horacije, De arte poet. 9:
Reddatur formae. *Pictoribus atque poetis*

R. Sat. XXII 6:

Praecellens *caput inter nubila condit* honestum
Vergilije, Eneida IV 177:
Ingrediturque solo et *caput inter nubila condit*

R. Sat. XXII 14:

Quidlibet audendi compos. Seges altera surgit
Horacije, De arte poet. 10:
Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas

R. Sat. XXII 42:

»*Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras*«

Taj heksametar navodi Rastić među navodnicima očito zato da pokaže kako je taj stih doslovce preuzeo od drugog pjesnika. To je stih Vergilijeve Eneide XII 952, njezin posljednji stih.

R. Sat. XXIII 30:

Sint bona, sint mala, sint mediocria carmina demum
Marcijal, I 16, 1:
Sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura

R. Sat. XXIII 37:

Quod si forte alius quidam latet anguis in herba
Vergilije, Ekloga 3, 93:
Frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba

R. Sat. XXIII 49:

Davum, qui nota usus libertate decembris
Horacije, Sat. II 7, 4—5:
..... *Age, libertate Decembri*
Quando ita maiores voluerunt, utere; narra

R. Sat. XXIII 92—93:

A libris quaesivi, Graeca, Latina diurna
Nocturnaue manu vigil exemplaria versans

Horacije, De arte poet. 268—69:

Non laudem merui. Vos exemplaria Graeca
Nocturna versate manu, versate diurna

Dok Horacije preporučuje neka se stalno čitaju grčki pisci, Rastić proširuje to za sebe i na rimske uzore.

R. Sat. XXIII 112:

Mireris, mea quod Satyram indignatio fecit?
Juvenal, I, 79:
Si natura negat, facit indignatio versum

R. Sat. XXIV 94:

Fescennina per hunc invecta licentia morem
Horacije, Epist. II 1, 145:
Fescennina per hunc inventa licentia morem

Rastićev je heksametar identičan s Horacijevim, jedino je particip *inventa* zamijenjen sa *invecta*. Možda je htio nešto izmijeniti svoj uzor, a možda je to nehотиčno odstupanje od Horacija.

R. Sat. XXV 3:

»O nugas hominum, o quantum est in rebus inane!«
Perzije, I, 1:
O curas hominum, o quantum est in rebus inane!

I ovdje je Rastić navodnicima označio da je stih preuzeo od drugoga. Razlika je jedino u drugoj riječi: kod Perzija je *curas*, a kod Rastića *nugas*. Zacijelo je u izdanju kojim se služio Rastić bila takva lekcija.

R. Sat. XXV 132:

Vendere qui poterant tunicato verba popello
Horacije, Epist. I 7, 65:
Vilia vendentem tunicato scruta popello.

Kako je poznato, reminiscencije mogu biti hotimične kad pisac otvoreno želi pokazati da se u jezičnom izrazu povodi za svojim uzorom, ili nehotične kad zbog dobrog poznavanja nekog pisca, pogotovo pjesnika, reminiscencije nekako same naviru. Odgovor na pitanje da li su Rastićeve reminiscencije iz antičkih rimskih pjesnika hotimične ili nehotične, daje nam njegov biograf Appendini. Prikazujući pjesnikov lik u spomenutom predgovoru padovskog izdanja njegovih pjesama, na dva mjesta hvali njegovo izuzetno pamćenje. Na str. IX kaže: *Pollebat enim mentis acumine et memoria paene singulari* (isticao se oštroumnošću i gotovo jedinstvenim pamćenjem). Na drugome mjestu (p. XX) Appendini iznosi da je Rastić često posezao za tekstovima klasika iako ih je vrlo dobro poznao. To je radio zato da bi svoju misao pjesnički što kićenije izrazio. Njegove su dakle reminiscencije bile i nehotične i hotimične. One su jasnim dokazom kako je Rastić temeljito poznao klasične rimske pjesnike.

R é s u m é

LES REMINISCENCES ANTIQUES DANS LES SATIRES DE JUNIUS RESTIUS

Après avoir souligné l'importance du latiniste ragusain Junius Restius pour le latinisme croate, car il fut le seul parmi tous les latinistes croates à s'adonner presque entièrement à la satire du type horacien, l'auteur de l'article met en relief les caractères essentiels de ses satires par lesquelles il blâmait ses concitoyens en repoussant toutes les nouveautés de la mode venues de l'étranger.

Dans ses vers il constate beaucoup de réminiscences des poètes classiques romains et en énumère un grand nombre des plus saillantes.

D'après le témoignage de son biographe Appendini on peut conclure que les réminiscences mentionnées dans les satires de Restius étaient en partie inconscientes et en partie voulues. Les unes comme les autres témoignent d'une profonde connaissance de la poésie latine classique.